

EBUSSUUD EFENDİ TEFSİRİNDE ÖTEKİYLE BİRLİKTE YAŞAMA

Prof. Dr. Mustafa ÜNVER

Аннотация

По сравнению предыдущих в современном мире в период глобализации люди принадлежащие различным вероисповеданием и культурам стало необходимо жить в согласии и в мире. Соблюдение мира и спокойствия в обществе связано с реализацией двухстороннего взаимопонимания выделения терпимости и уважения людей различных вер и культур. Общество в котором различия стали предметом совместной мирной жизни это модель идеального общества. В данной статье рассиотрены критерии Корана о соответствующей теме на основе толкования Эбу Сууд. Выводы анализируются с современной концепцией. Исследование нам показали, что принципы и выводы актуальны и важны по сей день.

ÖZET

Farklı inanç ve kültür havzalarına mensup insanların, özellikle de küreselleşme döneminde, bir arada barış ve huzur içinde yaşamaları, eski dönemlere kıyasla, daha da zorunlu hale gelmiştir. Huzur ve barış içinde birlikte yaşamının gerçekleşebilmesi, tarafların birbirlerinin inanç ve kültür algılarına samimiyetle saygı duymalarına, ötekinin kutsalına karşı düşmanca düşünce ve tutum içine girmemelerine bağlıdır. Farklılıklarını her birinin yararına ve zenginliğine dönüştürmeyi başarabilen toplum kesimleri, ideal birlikte yaşama modelini gerçekleştirebilirler. Bu çalışma Ebussuud Efendinin tefsiri örneğinde, Kur'an'ın konuyla ilgili temel kriterlerini ortaya koymaya çalışmakta ve sonucun çağdaş konseptte uygun olduğunu ön görmektedir. Nitekim çalışma boyunca ortaya çıkan ilkelerin günümüzde de güncelliğini ve önemini korumakta olduğu düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Öteki, Birlikte Yaşama, Ebussuud,

Tefsir

Giriş

İnsanlığın keşfettiği bilişim ve teknoloji alanındaki göz kamaştırıcı ilerlemeler, bazılarının dediği gibi, dünyayı küçük bir köy haline dönüştürmüştür. İnsanlar bu sayede hangi dinden, ırktan ve kültürden olursa olsunlar dünya üzerindeki herhangi bir coğrafyaya kolaylıkla

ulaşabilmekte; iş, bilgi ve görgü türü donanımlar elde etmekte, hatta oralara yerleşebilmektedir. Buna bağlı olarak da toplumları meydana getiren unsurlar, artık eskisine nazaran çok daha çeşitli ve renkli bir mozaik görünümündedir. Bu farklılıkların toplumun esas unsuru diyebileceğimiz tarafları nasıl etkilediği, onlar tarafından hüsnü kabul görüp görmediği, birlikte yaşama kültürünün tüm tarafları memnun edecek tarzda gerçekleştirilip gerçekleştirilemediği bugün modern dünyanın, özellikle de çok kültürlü toplumların yoğun olarak tartıştığı önemli bir meseledir. Birlikte yaşama konusunun demokrasi, diyalog, insan hakları, eşitlik, çok vatandaşlığa sahip olma gibi yine hararetle tartışılan önemli konular dizisinde olduğunu ayrıca hatırlatmakta yarar görünmektedir.

Diğer taraftan çok dinli, ırklı ve kültürlü insan gruplarının modern çağda bir arada yaşamaya başladıklarını ileri sürmek de mümkün değildir. Eski çağlardan beri farklı kültür havzalarına ait insanlar bir arada yaşama örneği sergilemişlerdir. Bu örneklerden birisini hiç kuşkusuz Osmanlı İmparatorluğu temsil etmektedir.

Bilindiği gibi Osmanlı İmparatorluğu altı asır boyunca üç kıtada hüküm sürmüş ve ilim, kültür, sanat, mimari, yönetim gibi pek çok sahada kayda değer başarılarla imza atmıştır. Kuşkusuz yapılan büyük işlerin arkasında ufukları büyük âlimler, sanatkârlar ve idareciler vardır.

Binaenaleyh bu çalışma birlikte yaşama konusunu, yine çok kültürlü büyük bir mozaik görünümünü asırlarca başarıyla sürdürebilmiş bir imparatorluğun en tepesindeki bir İslam âlimi tarafından telif edilmiş dini referanslı bir eseri sadedinde incelemektedir. Yaklaşık beş asır öncesine ait bu eserdeki referanslar, günümüzde yoğun olarak tartışıldığını söylediğimiz konulara değişik açılardan projeksiyonlar tutmaktadır.

Bahsi geçen bu âlim, Osmanlı döneminin yetiştirdiği büyük âlimlerinden biri olan Ebussuud Efendi (982/1574)'dir. Otuz yıl boyunca hem Kanuni Sultan Süleyman, hem de II. Sultan Selim dönemlerinde imparatorluğun şeyhülislamlık makamını temsil etmiştir. Tefsir edebiyatında telif ettiği *İrşâdu'l-Akli's-Selîm* adlı tefsiriyle haklı bir yer edinmiş olan Ebussuud Efendi, söz konusu tefsirini Arapça olarak kaleme almış ve bir kısmını 972/1564'de Kanuni Sultan Süleyman'a takdim etmiş, bir sene sonra da tefsirin tamamını telif etmiştir.¹

Bu çalışma büyük müfessir Ebussuud Efendi'nin farklı din mensuplarıyla bir arada yaşamaya nasıl baktığını ve ilgili ayetleri nasıl tefsir ettiğini ortaya koyarak bir değerlendirme yapmayı hedeflemektedir.

¹ Ebussuud'un hayatı hakkında ayrıca geniş bilgi için de bkz. Aydemir, Abdullah, *Ebussuud Efendi ve Tefsirdeki Metodu*, Ankara, trz., D.İ.B.Yay., s. 14-15 ; Atsız, İstanbul Kütüphanelerine Göre Ebussuud Bibliyografyası, İstanbul 1967, Süleymaniye Kütüphanesi Yay., s. 2-4 ; Akgündüz, Ahmet, "Ebüssuûd Efendi" Md., DİA, c. X, s. 365-371 ; Schacht, J., "Abu'l-Su'ûd" Md., The Encyclopaedia of Islam, (Ing.), Leiden 1979, E.J.Brill, c. I, s. 152.

Bahsedilen konunun araştırılması ve incelenmesinde öncelikle *İrşâdu'l-Akli's-Selîm* adlı tefsirinden hareket edilecek, gerektiğinde ise başta fetvaları olmak üzere ulaşabildiğimiz diğer eserleri incelenecektir.

Modern dünyada, özellikle de etnik ve dini çoğulculuğun yoğun olarak görüldüğü bölgelerde, birlikte yaşama tecrübesinin insana yakışır şekilde gerçekleştirilmesi büyük önem arz etmektedir. Bahsettiğimiz bölgelerde özellikle de şehirlerde çoğu zaman tekdüze bir hayat standardı yoktur ve değişik din ve kültür vasatına ait insanlar aynı şehirde veya aynı mahallede birlikte yaşamak zorundadır. Müslümanların kitleler halinde yaşadığı Amerika, Kanada, İngiltere, Almanya ve Fransa gibi gayr-i Müslim ülkelerde, artan Müslüman nüfus kimi tartışmalara neden olmakta, onların Kur'an-ı Kerim'den miras aldıkları temeller incelemeye konu olmaktadır. Çünkü İslami bilincin Kur'an tarafından inşa edildiği, pek çok gayr-i Müslim yazar ve düşünür tarafından kabul edilmekte ve bu yönde araştırma ve soruşturmalar yürütülmektedir. Sonuçta bu tür ülkelerde artan Müslüman nüfusun gayr-i Müslim çoğunlukça nasıl değerlendirileceği; kendi din, kültür ve gelenekleri açısından bir tehdit oluşturup oluşturmayacağı ciddi anlamda takip edilmektedir.²

Ehl-i sünnet ekolünün klasik bir temsilcisi olan müfessir Ebussuud'un birlikte yaşama konusuna hangi açılardan baktığının ortaya konması, çağdaş dönemdeki algıya tersinden de olsa önemli bir açılım kazandırabilir. Çünkü bilindiği gibi Osmanlı İmparatorluğu, bünyesinde pek çok dini ve etnik kökeni huzur ve barış içinde asırlarca toplamayı başarabilmiş bir devlet olmuştur. Onun bu özelliği modern dünyada da pek çoğuna örneklik teşkil edebilecek doku ve dinamiğe sahiptir. Osmanlı'nın bu doku ve dinamiğini kuruluşundan yıkılışına kadar hep bağlı kaldığı İslam Dininden almış olduğunda herhangi bir şüphe olmasa gerekir.

Binaenaleyh bu çalışma Osmanlı Devletinin yönetimine son derece yakın olan Ebussuud Efendi'nin tefsirinden hareketle söz konusu doku ve dinamiğin kökenlerini izlemeye çalışacaktır. Bu yönüyle çalışma, hem Tefsir edebiyatına, hem de birlikte yaşama tecrübesi alanına anlamlı bir katkı sağlamayı hedeflemektedir. Ayrıca bu katkının, İslam Dinini siyasi yönetim düzeyinde temsil eden ve döneminde dünyanın önde gelen süper güçlerinden sayılan Osmanlı tecrübesini yansıtmaları açısından da önemli olacağı açıktır. Kaldı ki Ebussuud'un Osmanlı devletini resmi düzeyde temsil eden bir şahsiyet olması da anılan katkıyı daha da anlamlı hale getirmektedir.

11 Eylül saldırılarından sonra, gerek İslam dünyasında gerekse başta Batı olmak üzere tüm dünyada İslamın savaş, birlikte yaşama, hoşgörü,

² Böyle bir çalışma için mesela bkz. McAuliffe, Jane Dammen, "Reading the Qur'an with Fidelity and Freedom", Journal of the American Academy of Religion, September 2005, Vol. 73, No. 3, s. 619-630.

diyalog, demokrasi gibi kimi konulara nasıl baktığı yoğun olarak tartışmalara konu olduğu açıktır. Dönemin hassasiyeti meseleye samimi olarak bakan insanlarla, puslu havadan medet umarak İslam'ı ve Müslümanları karalamaya kilitlenmiş insanların karışmasına da neden olmuştur.

Bu konu düzleminde Batı dünyasında İslama empati ile bakan oryantalistler olduğu gibi, konuyu İslamofobi çıkarmasına tıkayanlar da olmuştur. Örneğin birinci grup arasında yer alan aydınlardan birisi John L. Esposito'dur. Esposito, "Jihad: Holy or Unholy War?" başlıklı makalesinde İslam'daki cihat konusunu nispeten objektif olarak ele almakta, cihadın kendine özgü şartlarını incelemekte ve sonuçta İslam'ın kendileriyle cihat edilmesi gereken kimselerle, bundan muaf tutulan insanları ayırdığı, aynı kategoriye koymadığı tespitini yapmaktadır.³

Farklı din, kültür ve gelenek havzalarına ait insanların aynı ülkede, şehirde ve mahallede birbirlerini kırmadan, incitmeden, yok etmeden insanlık ve komşuluk asgari paydasında birlikte yaşamaları mümkün müdür? Bu konuya İslami naslar nasıl yaklaşmaktadır? Bu önemli soruların cevabı, özellikle de ülkemizde son zamanlarda açılım tartışmalarının sıklıkla yapıldığı bir ortamda, Osmanlı'nın aynı zamanda kudretli şeyhülislamı da olan bir müfessir âlimin görüşleri bağlamında bulmaya çalışmak daha anlamlı ve yararlı olacaktır.

Ebussuud'ta Birlikte Yaşamamanın Temelleri ve Mahiyeti

Tefsirindeki satır aralarından çıkardığımız bakışına göre, Ebussuud Efendi iki tür birlikte yaşama görüşüne sahiptir. Birisi, kabaca birlikte yaşama adını verebileceğimiz, unsurların birbirlerine zoraki katlandığı, birbirlerinden aslında nefret ettiği ama katlanıyor görüldüğü bir yaşama şeklidir. Böyle bir toplum düzeninde eninde sonunda kavga ve savaşların meydana geleceği bir gerginlik potansiyeli hâkimdir, ideal değildir, her an bir patlama yaşanması kuvvetle mümkündür. Kur'an'ın öteki din mensuplarını sırdaş ve dost tutmama yönündeki vurgulu talebi, böyle bir yaşama şekli göz önüne alınarak geçerli olmuştur. Tekrar edilecek olursa bu şekil, ideal olan birlikte yaşama şekli değildir. Birlikte yaşamamanın ikinci şekli ise olması gereken ideal yaşama biçimidir. Kur'an böyle bir yaşama biçimini özendirir ve toplumun değişik ögeleri arasında iyilik, adalet, komşuluk ve iyi geçinme gibi hasletlerin mümkün olabileceğini vurgular. Böyle bir toplum düzeninde, unsurlar farklı din ve kültürlerle mensup olsalar da birbirlerine karşı samimilerdir, inançlarında ve dini yaşamalarında saygılılardır, birbirlerini yok etme, ortadan kaldırma gibi gizli ve düşmanca duygular ve çalışmalar içinde değillerdir.

³Bkz. Esposito, John L. "Jihad: Holy or Unholy War?", s. 3.

www.unaoc.org/repository/Esposito_Iihad_Holy_Unholy.pdf (erişim: 09.05.2010)

İnsanların Ontolojik Ortaklığı

Ağırlıklı doku ne olursa olsun her toplum ferдинin mutlak surette hatırandan çıkarmaması gereken çok temel bir ontolojik yapıya Ebussuud Efendi şöyle işaret etmektedir. Bütün insanlar Adem ve Havva'dan türemiş olduklarından hiçbir insan bir diğerine nesep açısından üstünlük iddiasında bulunamaz. Müfessirimiz bu gerçeği, Hucurat suresinin 13. ayetinin tefsirinde dile getirir. Aynı ayette ifade edilen "Allah katında en üstününüz en çok takvalı olanınızdır" vurgusu üstünlük telakkisinin inanç, tutum ve değerlerde olduğunu ortaya koymaktadır.⁴

Kuşkusuz bu ilkeyi her zaman hatıranda tutacak insanlardan meydana gelmiş bir toplum, insani bir toplum olacaktır.

İnsanların Maneviyatta Köken Birliği

Bütün insanlık esasında tek bir millettir. Çünkü başlangıçta tüm insanlar Hakk'ın sözüyle ve İslam diniyle ittifak halindeydiler. Tevhid ve İslam, insanların öteden beri kat'î, fitrî ve teşrî olarak üzerinde ittifak ettikleri kadim bir millettir, dindir. Ne var ki insanlık sonradan bölünüp parçalanmış, tevhidi terk edip şirke düşmüşlerdir. Başka bir deyişle tevhid asıl, şirk ferdir. İnsanların aidi oldukları tevhidden şirke yönelmeleri daha ziyade peygamberlerin gelmediği fetret dönemlerine yoğunluk kazanmıştır. Bu yüzden kendilerine müjdeleyici ve uyarıcı olarak pek çok peygamber gönderilmiştir. Peygamberlerin gönderilmesinden maksat, insanların başlangıçta ittifak halinde oldukları tek bir ümmet vasfını kazanmalarını sağlamaktır.⁵

Dünyayı ortaklaşa paylaşan insanlar, aynı zamanda sosyal varlık olmaları hasebiyle birlikte yaşamak zorundadırlar. Esasında Kur'an-ı Kerim pek çok ayetinde bu gerçeği vurgulamakta, hatta mü'minleri diğer din ve inanç gruplarından yalıtılmış vaziyette kendi başlarına yaşamaları seçeneğini göz önünde bile bulundurmamaktadır.

Bu yüzden Kur'an-ı Kerim, Hz. Muhammed (sas) ve mü'minleri merkezinde konumlandıran İslam, bu haliyle tüm insanlığa şahittir. Şahit olan bir unsurun üzerine şahitlik ettiği unsurlardan tecrit olması düşünülemez.⁶

Müfessirimiz, İbn Abbas (ra)'dan rivayet ettiği tefsir varyantı doğrultusunda Allah Teala'nın insanları, dilemesi durumunda tek bir ümmet yapabilir olmasının, onları tek bir din üzere, yani kökende ait oldukları tevhid dininde toplaması anlamına geldiğini ifade eder.⁷

Buna göre Allah Teala kullarını, kökende aidi oldukları tek fitrat

⁴ Bkz. Ebussuûd, Muhammed b. Mahmud, *İrşâdu'l-Akli's-Selîm ilâ Mezâya'l-Kur'âni'l-Kerîm*, II. Baskı, Beyrut 1990, Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, c.VIII, s. 123. (Hucurat, 49/13)

⁵ Bkz. Ebussuûd, *İrşâdu'l-Akli's-Selîm*, IV, 132 (Yunus, 10/19); I, 213. (Bakara, 2/213)

⁶ Bkz. Ebussuûd, *İrşâdu'l-Akli's-Selîm*, I, 171-172 (Bakara, 2/143); VII, 107-108. (Ahzâb, 33/45)

⁷ Bkz. Ebussuûd, *İrşâdu'l-Akli's-Selîm*, VIII, 23. (Şûrâ, 42/8)

dini üzerine toplamaya kâdirdir, fakat bunu dilememiştir. İnsanların kendi kararları, niyetleri ve samimiyetleri çok önemlidir, ayrıca bununla da imtihan edilmektedirler. Kişinin haktan haberdar olması ve inanma ya da inanmama kararı verirken önünde herhangi bir engelin bulunmaması ve bu doğrultuda cüz'î iradesini haktan yana kullanabilmesi gerekir. Allah, verili donanımlarını hak ve hakikatten yana kullana böyle kullarını hidayet eder, aksi düşünce ve davranışta olan kulları için ise dalâlet iradesini kullanır.⁸

İnançlar üzerinde baskı kurulmaması, Kur'an'ın açık bir emridir. İnancın önünde engel koymayı, üzerine baskılar atmayı Kur'an, "fitne" olarak değerlendirir. Çünkü insanın inanmasının önüne konan işkence, öldürme ve ülkesinden çıkarma gibi engeller ciddi bir fitnedir, bireyin hür iradesini olumsuz yönde engellemektedir. Oysa inancın önünde hiçbir engel konmamalıdır. Kişi kendisine bahşedilen akıl ve irade nimeti sayesinde hak dini görebilmeli ve hiçbir tereddüde mahal kalmadan doğruyu tespit edip yanında durabilmelidir. Yeter ki inançlar üzerinde bir engelleme ve baskı söz konusu olmasın. Zaten İslam'ın hedeflerinden birisi de hür inancın önünü olabildiğince açmaktır.⁹

Maide suresinin 48. ayeti ve tefsiri birlikte yaşama nosyonuna önemli katkılar sunmaktadır. Son peygamber Hz. Muhammed (sas)'e gönderilmiş olan Kur'an-ı Kerim'in önceki bütün kitapları koruyup kollayıcı, tahriflerden muhafaza edici hüviyete sahip olması, birlikte yaşamaya dair önemli bir temel sunmaktadır. Çünkü Kur'an önceki kitaplarda ve dini algılamalarda meydana gelmiş bozuklukları ve yanlışlıkları tashih etmekte, doğrusunu söylemekte; böylelikle tüm insanlığın aidi olduğu tek bir ümmet olma vasfına dönmesine vesile olmaktadır. Başka bir deyişle bu vasıf, inançların önündeki engellerin ve baskının kaldırılması anlamını da taşımaktadır. Son peygambere ve son kitaba sahip olan mü'minlerin, bu misyonun ve gücün farkında olmaları gerekmektedir. Ebussuud Efendi'ye göre her din mensubuna bir şeriat ve yol verilmesi gerçeği de, son dine teslim olunması gerektiğini vurgulamaktadır. Hz. Musa'ya verilen şeriat ve kitap Hz. İsa gelinceye kadar, Hz. İsa'ya verilen İncil de Hz. Muhammed (sas) gelinceye kadar geçerlidir. Zaman bunları gerektirmiştir. Ne var ki artık son peygamber Hz. Muhammed (sas)'e Kur'an verilmiştir, o halde insanların son dine ve kitaba tabi olmaları gerekmektedir. Allah dileseydi tüm insanlara değişmeyen tek kitap ve şeriat verirdi ve böylece herkes İslam'a tabi olmuş olurdu, fakat Allah Teala bunu murad etmemiştir. İnsanlığın ihtiyaçlarına göre çağlar arasında çeşitli hüküm farklılığına sahip kitaplar ve şeriatlar gönderilmiştir. Aynı ayette geçen "her birinize bir şeriat ve yol tayin ettik" ifadesi hakkında

⁸ Bkz. Ebussuûd, *İrşâdu'l-Aklî's-Selîm*, V, 137-138 (Nahl, 16/93) ; IV, 196. (Hud, 11/118)

⁹ Bkz. Ebussuûd, *İrşâdu'l-Aklî's-Selîm*, I, 204 (Bakara, 2/191) ; I, 249-250. (Bakara, 2/256)

ise Ebussuud yukarıdaki fikirlerden farklı bir tefsir yapmaz. Nitekim Hz. Peygamberin risaletinden önce her zamanın kendi şartları içinde bir şariat tayini yapılmış, nesh edilmeden önce onlarla amel etme gerekli kılınmış; ama artık Hz. Peygamberin risaleti geldiğine ve önceki şariatların hükümlerini kaldırdığına göre insanların son dine sarılmaları gerekli olmuştur.¹⁰

Ebussuud Efendi Şura suresinin 13. ayetine özel önem atfeder ve temel dini meselelerin değişmediğini, zamanın değişimiyle ahkâmın değişimi prosedürüne tatbik olunamayacak olan dinin özüne ilişkin özelliklerin tüm peygamberlere ortaklaşa vahyedildiğini vurgular. Bu bakış hangi peygambere tabi olursa olsun temelde ilahi kökenli tüm dini grupların birbirinden farksız olduğunun ve de olması gerektiğinin altını çizmektedir.¹¹

Bu manada Al-i İmran suresinin 19. ayeti ise özü "lâ ilâhe illâllah" olan tüm dinlerin Allah'tan geldiğini ve adının da İslam olduğunu vurgular. Tevhid akidesini yitirmiş din mensupları, kendilerini kontrol etmeli, şirk gibi günahlardan sakınmalı ve Hz. Muhammed'e tıpkı diğer mü'minlerin tabi olduğu gibi tabi olmalıdırlar.¹²

Ebussuud'a göre İslam, tüm insanlığın eninde sonunda ya bu dünyada ya da öteki âlemde muhakkak yüzleşecekleri ve kabul etmek zorunda kalacakları öz dinleridir. Çünkü insanlar tevhid ve hak üzere yaratılmışlardır, Kur'an'ın deyişiyle insanlar tek bir millettir.¹³ Zaten bütün peygamberlerin davet misyonunun İslam ve tevhit olması tesadüf değildir. Şariatlarının, dinlerinin ve milletlerinin özünün bir olması ve bu özde hiçbir değişikliğin olmaması, insanların her zaman dikkatle üzerinde düşünmeleri gereken temel bir varlık problemidir.¹⁴

İslam, Allah'ın insanlığa yolladığı en son din olması hasebiyle tevhidin, tek ümmet ve en hayırlı ümmet olmanın temsil edildiği yegâne dindir. Mü'minler İslam'a bu inanç ve güvenle bakmalı, kendilerini ve tüm insanlığı hakka ve hayra davet etme noktasında ittifak halinde olmalıdırlar. Kuşkusuz bu düşünce, bağlılarının gönüllerinde tüm kesinliğiyle İslam'ın en yüksek din olduğuna inanmalarıyla mümkündür. Bu yüzden Mü'minler insanlığa yararlı en hayırlı ümmettir. Hayırlı olmak, faydalı olmakla gerçekleşir. Müslümanlar, tüm insanlığın dünya ve âhiret huzur ve saadetine katkı sağlayabilecek değerlere sahiplerdir. Ebussuud Efendi, ilgili ayet hakkında Hz. Peygamber'in "siz yetmiş tane ümmeti kemale erdirirsiniz, siz onların Allah Teala katında en hayırlısı ve en

¹⁰ Bkz. Ebussuûd, *İrşâdu'l-Akli's-Selîm*, III, 44-46. (Maide, 5/48)

¹¹ Bkz. Ebussuûd, *İrşâdu'l-Akli's-Selîm*, VIII, 25-26. (Şura, 42/13)

¹² Bkz. Ebussuûd, *İrşâdu'l-Akli's-Selîm*, II, 18-19. (Ali İmran, 3/19-20)

¹³ Bkz. Ebussuûd, *İrşâdu'l-Akli's-Selîm*, VI, 84. (Enbiya, 21/92)

¹⁴ Bkz. Ebussuûd, *İrşâdu'l-Akli's-Selîm*, VI, 138. (Mü'minun, 23/52)

iyisisiniz”¹⁵ hadisini nakleder. Bu bakımdan Ebussuud, öncelikle Müslümanların kendilerini her zaman bu bilinçte görmeleri gerektiğini ihsas eder.¹⁶

Gayr-i Müslim karşısında İslam dinine, dolayısıyla kendisine ve Müslümanlara duyduğu muazzam güven ve inanç doğrultusunda Ebussuud, verdiği bir fetvasında kâfir olan birine tazim maksadıyla selam vermenin bile caiz olmayacağını ifade eder.¹⁷ Çünkü ilgili fetvanın maksadına göre gayr-i Müslim birine tazimde bulunmak, onu ve inandığını değerli görmek, İslam’ı da değerli görmemek anlamına gelmektedir. Ebussuud aynı yaklaşımı küffarın dillerini öğrenme konusunda da devam ettirir, böylece inancına ve devletine duyduğu muazzam güveni yansıtır.¹⁸

Aynı şekilde Ebussuud’un bir mescidin etrafında kâfir evleri kümelenmesi durumunda, Müslümanların o evleri gerekirse zorla satın almaları gerektiği şeklindeki fetvasını ve kanun teklifini de aynı yaklaşım içinde ele almak mümkündür.¹⁹

İslam dininin bu büyüklüğüne inanan bir Müslüman, diğer din mensuplarından göreceği alay, saldırı ve takıntıları fazla önemsemeyecek, moral değeri son derece yüksek derecede hoşgörü, olgunluk ve vakarla mücadele etmeyi bilecektir.²⁰

Birlikte yaşanan bir toplumda farklı inançlar birbirlerine iyilik ve iyi niyetle muamele etmeye mecburdur. Aksi takdirde o toplum, huzur, sükûn, sevgi ve saygı değerlerini yitirir. Bu kapsamda Ebussuud Efendi ilgili ayetten hareketle Müslümanların nail oldukları en küçük bir iyilik karşısında haset duyguları ile deliye dönen, ama inanan insanların başlarına gelen bir kötülük ve musibetten dolayı da çılgınca sevinen ve şımarıklığa kapılan öteki inanç mensuplarını şiddetli şekilde eleştirir. Böylelerine karşı Müslümanların sağlam durmalarını, sabırlı olmalarını tavsiye eder. Çünkü

¹⁵ « أَنْتُمْ ثَمُونٌ سَبْعِينَ أَمَةً أَنْتُمْ خَيْرُهَا وَأَكْرَمُهَا عَلَى اللَّهِ تَعَالَى » Bu hadis için bkz. İbnü'l-Esir, Mecdüddîn b. Muhammed, *Câmiu'l-Uşûl fi Ehâdisi'r-Rasûl*, Mısır 1969, Mektebetü'l-Hulvânî, h.no. 544, c. II, s. 69.

¹⁶ Bkz. Ebussuûd, *İrşâdu'l-Aklî's-Selîm*, I, 70-71. (Al-i İmran, 3/110)

¹⁷ Atsız, *Ebussuud Bibliyografyası*, 41.

¹⁸ Bkz. Balci, Sezai, “Osmanlı Devleti’nde Modernleşme Girişimlerine Bir Örnek: Lisan Mektebi”, Ankara Üniv. Dil ve Tarih-Coğrafya Fak. Tarih Araştırmaları Dergisi, cilt: 27, sayı: 44, 2008, s. 81-82.

¹⁹ “Dokuz yüz kırk dört târihinde mü'ekked emr-i 'âli sâdir olmuştur: Bir mescid etrafında Müslüman evleri kalmayup kefare evleri ihata eylemiş olsa imâm ve müezzin vazifeden mahrum olmamaları için evkât-i hamsede imâm ve mü'ezzin edâ-i hizmet eyleseler aldıkları vazife helâl olur mu? El-cevâb: Olur. Ol evleri bahâlarıyile Müslümanlar almaga te'hîr eylemeyüp kefereden bahâlarıyla cebren almak lâzımdur. Muktezâ-yi şer'-i şerif budur. Asla te'hîr etmeyüp kefare elinde bu misillü mescid etrâfında olan evleri almak babında emr-i 'âli sâdir olmuştur.” Bkz. Atsız, *Ebussuud Bibliyografyası*, 47.

²⁰ Bkz. Ebussuûd, *İrşâdu'l-Aklî's-Selîm*, II, 71-72. (Al-i İmran, 3/111)

hakkın karşısında ötekilerin kurdukları tuzak ve hileler başarılı olamayacaktır.²¹

Ali İmran suresi 85. ayetine dayanarak da Ebussuud, tevhide aykırı düşünce ve tutumlarla hareket eden müşriklerle, iman ettiklerini iddia edip de düşünce ve tutumlarıyla tevhidi zedeleyen Yahudi ve Hristiyanların İslam ismine layık olmadıkları tespitinde bulunur ve Allah'ın İslam'dan başka bir dini kabul etmeyeceğini sarahatle vurgular. Böylece Ebussuud Efendi toplumun tüm gruplarına mensup fertlere, düşünce ve davranış boyutunda samimi, bütüncül ve tutarlı olmayı önermektedir. Bu süreçte en fazla da Müslümanların öncülük etmesi gerektiğini vurgulamaktadır.²²

Kutsala Hakaret Etmemek, Alaya Almamak

Kur'an-ı Kerim'in birlikte yaşamaya dair getirdiği en önemli ilkelerden birisi de, batıl olsalar bile ötekinin kutsal saydıkları varlıklara sövmemek, hakaret etmemek gerektiğidir. Başka bir deyişle Kur'an, müşriklerin putlarına bile hakaret edilmemesini, onlarla en güzel şekilde mücadele edilmesini emreder. Müfessirimiz inançsız inatçılara karşı yumuşaklıkla, iknayla, en kolay ve en makul yolun tercih edilmesiyle mücadele edilmesi gerektiğini vurgular.²³ Aksi takdirde karşı taraftan akıl ve mantık devreden çıkar; duygusallık, savunmacılık ve aidiyetçilik hükümler olur ve kutsalına sövülenler, işi Allah Teala'ya sövmeye kadar ilerletebilirler. Bu durumda şerre sebep olan iyilik, iyilik olmaktan çıkmış, şerre dönüşmüştür.²⁴

Maide suresinin 57. ayeti de İslam'ı alaya alıp istihfaf edenleri dost tutmamak gerektiğini ifade eder. Ayetin tefsirinde Ebussuud Efendi, Müslüman olduğunu ifade ettikten sonra bile İslamı alaya alıp küçük düşürmeye devam eden Rufâa b. Zeyd ile Süveyd b. Hâris'e sevgi ve dostluk gösteren Müslümanlara uyarı yapıldığını ifade eder. Bu ayetin zımında özellikle de ehl-i kitabın İslam'la alay etmesi ve onu küçük düşürmeye çalışması işlenen suçu daha da şeni kılmakta olduğu tespit edilmektedir. Böylece birlikte yaşama kuralları içerisinde ötekinin alay konusu yapılmaması ön plana çıkarılmaktadır.²⁵

Düşmanlık Etmemek, Savaş Ortamı Oluşturmamak

Birlikte yaşama konseptinde merkezi öneme sahip ayetlerden birisi Mümtahine suresinin 8 ve 9. ayetleridir ve Ebussuud Efendi bu vesileyle önemli açıklamalar yapar. Allah Teala, İslam'a düşmanlıkta ve savaşmada faaliyet göstermeyen, başka bir deyişle aktif karşıtlık içinde olmayan öteki din mensuplarına iyilik yapmayı, adaletle muamelede bulunmayı ve onlarla

²¹ Bkz. Ebussuûd, *İrşâdu'l-Akli's-Selîm*, II, 77. (Al-i İmran, 3/120)

²² Bkz. Ebussuûd, *İrşâdu'l-Akli's-Selîm*, II, 55. (Al-i İmran, 3/85)

²³ Bkz. Ebussuûd, *İrşâdu'l-Akli's-Selîm*, V, 151. (Nahl, 16/125)

²⁴ Bkz. Ebussuûd, *İrşâdu'l-Akli's-Selîm*, III, 171-172. (En'am, 6/108)

²⁵ Bkz. Ebussuûd, *İrşâdu'l-Akli's-Selîm*, III, 53. (Maide, 5/57)

iyi geçinmeyi bırakın yasaklamayı, bütün vurgusuyla emreder. Müfesssirimiz, ilgili ayeti Peygamberimizin dönemindeki vakıayla da açıklamaya çalışırken iki olaydan söz eder. Vakıanın birisi şudur ve oldukça önemlidir: Hz. Ebu Bekr'in kızı Esmâ'nın bir putperest olan annesi Kuteyle binti Abdi'l-Uzzâ hediyelerle gelip kızını ziyaret edip görmek ister. Ne var ki Esmâ, müşrike olması sebebiyle annesini kabul etmek istemez, hediyelerini de reddeder, hatta evine bile girmesine izin vermez. Bunun üzerine Peygamberimiz Esmâ'ya annesini evine buyur etmesini, hediyelerini kabul etmesini, kendisinin de ona hediyeler ve ikramlar sunmasını emreder. Ayette kastedilen kimselerin Huzâahılar olduğu ifade edilen ikinci olay ise şudur: Huzâahılar Peygamberimizle, İslam'a karşı savaşımayacaklarına ve mü'minler aleyhine hiçbir faaliyetin içine girmeyeceklerine dair anlaşma yapmışlardı ve sözlerinden de dönmemişlerdi. Allah Teala bu tür insanlara kesinlikle iyilik ve adaletle davranılmasını emretmekte ve bu davranışları kesinlikle günah kapsamında değerlendirmemektedir. Kendileriyle savaşılmaması ve iyi davranılmaması gereken kimseler, mü'minlerin aleyhine faaliyet içinde olanlar ile onları yurtlarından çıkarmak için kumpas kuranlardır.²⁶

Zaten Allah'a, peygamberine ve âhiret gününe iman etmekle, Allah, peygamber ve İslam düşmanlarına sevgi beslemek bir arada düşünülemeyecek bir çelişkidir. Hatta bu düşmanlığı sergileyen insanların mü'min bir kimsenin annesi, babası, evladı ve aşireti olmaları halinde bile durum değişmemelidir.²⁷ Ali İmran suresinin 118. ayetinde de bu tür insanları sır dostu (bitâne) yapmamak gerektiği vurgulanır.²⁸

Benzer vurguları Ebussuud Efendi'nin Kıbrıs fethine yazdığı fetvasının muhtevasında da görmekteyiz. Ona göre Müslümanların hâkimiyetlerinden çıkarak Venediklilerin eline geçen Kıbrıs adası fethedilmelidir. Çünkü Kıbrıs önceden Müslüman yurduydü ve orada camiler ve medreseler vardı. Fakat Venedikliler bunların hepsini yakıp yıkmışlar, ayakta kalanlarını da küfür ayinleriyle doldurup uygunsuz işler için kullanmışlardır. Peygamberimizin müjdesiyle Kıbrıs fethinde şehit düşen Hala Sultanın kabri ve diğer Müslüman mezarları Venediklilerce hakarete uğramış, bakımsızlığa terk edilmiştir. Mısır ve Afrika hacılarını taşıyan gemiler Venediklilerin saldırılarına maruz kalmış, yol emniyeti ortadan kalkmıştır. Bu gibi gerekçelerden hareket ederek Kıbrıs adasının yeniden fethedilmesinin dini bir görev olacağı fetvasını vererek seferin

²⁶ Bkz. Ebussuûd, *İrşâdu'l-Akli's-Selîm*, VIII, 238-239. (Mümtehne, 60/8-9)

²⁷ Bkz. Ebussuûd, *İrşâdu'l-Akli's-Selîm*, VIII, 223-224. (Mücadele, 58/22)

²⁸ Bkz. Ebussuûd, *İrşâdu'l-Akli's-Selîm*, II, 76. (Al-i İmran, 3/118)

manevi cephesini inşa eden Ebussuud Efendinin savaş açma sebepleri oldukça önemli görünmektedir.²⁹

Görüldüğü gibi bu ilkeler, kabaca birlikte yaşamadan daha ziyade kaliteli bir birlikte yaşamının temellerini oluşturmaktadır. İnançları ne olursa olsun, birbirine empati ve saygı dolu tutum ve davranış sergileyen toplum fertleri, kaliteli bir birlikte yaşama örneği sergilerler.

Münafıklarla Silahlı Değil, İkna Ağırlıklı Mücadele Yapmak

İslam'a silah çekerek düşmanlık edenlere karşı, silahla karşı koymak gerektiğini ifade eden müfessirimiz, içi dışına benzemeyen münafıklara karşı ise silahlı değil, ikna ağırlıklı mücadeleyi tavsiye etmektedir. Onları ikna edecek, içlerini İslam'a ısındıracak, şüphelerini güçlü delillerle teslim olmaya dönüştürecek bir mücadelenin gerekli görülmesi, Ebussuud'un birlikte yaşamaya bakışında çok etkili gözüken oldukça önemli bir ilkedir.³⁰

Düşmanlığı Tercih Edenlerle Savaşmak

İslam'a tabi olmadığı gibi ona düşmanlıktan, savaş ortamı oluşturmaktan geri durmayan kötü niyetli öteki din mensuplarıyla nasıl muamele edilecektir? Ebussuud Efendi Tevbe suresinin 29. ayetinin tefsirinde ötekiyle savaşma şartlarını tartışır. Buna göre Ebussuud, İslam'a tabi olmayan, olmadığı gibi ona düşmanlık eden her türlü öteki din mensuplarıyla aşağılanmış olarak tek elden cizyelerini verinceye kadar savaşılması gerektiğini ifade eder. İslam toplumunda yaşama isteğinin bir ifadesi olarak öteki din mensubu cizyesini öderken, ilgili ayetin talebi doğrultusunda bizzat kendisi gelerek oturan görevliye vergisini ödeyecek, görevlinin huzuruna binikle gelemeyecek, cizyesini zillet içinde ödemesi gerekecektir.³¹ Tabî ki burada hem Tevbe suresinin İslam'ın, hem de Ebussuud Efendi'nin Osmanlı'nın her açıdan en parlak dönemlerinde olduklarını da göz önünde tutmak gerekir.

Sonuç

Kur'an-ı Kerim'in ötekiyle birlikte yaşama yaklaşımı; insani, makul, makbul ve uygulanabilir bir proje olup, Ebussuud Efendi de Kur'an'ı bu minvalde tefsir etmektedir.

Müfessirimiz öncelikle tüm insanların kökende bir oldukları, hepsinin de bir anne ve babadan türedikleri gerçeğinin altını çizer. Bu hangi din ve gruba mensup olursa olsun insan ortak paydasında ön plana çıkarılabilecek en gerçekçi tespittir.

²⁹ Bkz. Algül, Hüseyin, "Osmanlılar Devrinde Kıbrıs Seferinin Manevi Cephesi ve Ebussuud Efendi'nin Seferle İlgili Fetvası", Uludağ Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi, sayı: 2, cilt: 2, yıl: 2, 1987, s. 40.

³⁰ Bkz. Ebussuud, *İrşâdu'l-Akli's-Selîm*, VIII, 269. (Tahrir, 66/9)

³¹ Bkz. Ebussuud, *İrşâdu'l-Akli's-Selîm*, IV, 58. (Tevbe, 9/29)

Ebussuud Efendi, birlikte yaşama örneği sergileyecek bir toplum fertlerinin aynı hilkatten geldiklerini ortaya koyduktan sonra onların aynı fıtrat ve dini inanç düzleminden geldikleri tespitini de yapar. Başlangıçta tek bir ümmet, tek bir millet olan insanlar, ayrılığa sonradan düşmüşlerdir. Bu hakikati akıllarından çıkarmayan toplum fertleri elbette örnek bir şekilde birlikte yaşayabilecektir.

Osmanlı Devleti'nin, döneminde çok büyük ve hâkim bir güç olduğu, hükmü altında birçok gayr-i Müslim tebayı barındırdığı gerçeğinden hareketle müfessirimiz, doğal olarak Müslüman hâkimiyetini esas alan bir birlikte yaşama projesi tanımlamaktadır. Bu projenin iki temel esası bulunmaktadır: 1. Müslüman kesinlikle inancının hak olduğu gerçeğini unutmayacak ve bu kapsamda ötekine faydalı olmaya çalışacaktır. Çünkü ötekinin de zaten dönmesi gereken tek hakikatin İslam ve tevhid olduğu gerçeğini hiç hatırdan çıkarmayacaktır. 2. Mü'minlerin aleyhine çalışmayan, onları küçük düşürmeyen, İslamı alay konusu yapmayan, İslama ve Müslümanlara karşı savaşmayan öteki din mensuplarına hep iyilik ve adaletle muamele edilecektir. İslam düşmanlığı yapan öteki din mensuplarına karşı ise düşmanlıktan vazgeçinceye kadar iyi davranılmayacak, hatta düşmanlık edilecek ve savaşılabilir.

KAYNAKÇA

- Akgündüz, Ahmet, "Ebussuud Efendi" Md., DİA., c. X, s. 365-371.
- Algül, Hüseyin, "Osmanlılar Devrinde Kıbrıs Seferinin Manevi Cephesi ve Ebussuud Efendi'nin Seferle İlgili Fetvası", Uludağ Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi, sayı: 2, cilt: 2, yıl: 2, 1987, s. 37-42.
- Atsız, İstanbul Kütüphanelerine Göre Ebussuud Bibliyografyası, İstanbul 1967, Süleymaniye Kütüphanesi Yay.
- Aydemir, Abdullah, Büyük Türk Bilgini Şeyhulislam Ebussuud Efendi ve Tefsirdeki Metodu, Ankara trz., DİBY.
- Balcı, Sezai, "Osmanlı Devleti'nde Modernleşme Girişimlerine Bir Örnek: Lisan Mektebi", Ankara Üniv. Dil ve Tarih-Coğrafya Fak. Tarih Araştırmaları Dergisi, cilt: 27, sayı: 44, 2008, s. 77-98.
- Ebussuûd, Muhammed b. Mahmud, İrşâdu'l-Aklî's-Selîm ilâ Mezâya'l-Kur'ânî'l-Kerîm, II. Baskı, Beyrut 1990, Dâru İhyâ'it-Turâsî'l-Arabî.
- Esposito, John L. "Jihad: Holy or Unholy War?", www.unaoc.org/repository/Esposito_Jihad_Holy_Unholy.pdf (erişim: 09.05.2010)
- İbnü'l-Esîr, Mecdüddîn b. Muhammed, Câmiu'l-Usûl fî Ehâdisi'r-Rasûl, Mısır 1969, Mektebetü'l-Hilvânî.

McAuliffe, Jane Dammen, **"Reading the Qur'an with Fidelity and Freedom"**, Journal of the American Academy of Religion, September 2005, Vol. 73, No. 3, s. 615-635.

Schacht, J., **"Abu'l-Su'ûd"** Md., The Encyclopaedia of Islam, (Ing.), Leiden 1979, E.J.Brill, c. I, s. 152.